

ANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSEK A HATÁRTERÜLETEKRŐL

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy *Hastings Donnan* és *Thomas M. Wilson* tanulmánykötete fontos határpont a szociálintropológusok által végzett "határkutatóban". Amíg a korábbi antropológiai vizsgálatok nagy hangsúlyt helyeztek a kulturális és szimbolikus határok feltérképezésére, ennek a könyvnek az elsődleges célja az, hogy a nemzetközi határokon élő csoportokat vizsgálja, illetve az etnikai, nemzetiségi és kulturális identitás szempontjából bemutassa.

A második világháború befejezése, és az azt lezáró békeszerződések megkötése nyomán a határkutató a tudomány fókuszába került. Új fizikai, közigazgatási és földrajzi határok alakultak ki, amelyek szükségszerűen maguk után vonták új kulturális és szimbolikus határok megszületését is.

Ha ezt a kérdést a hétköznapi ember szemzőgéből nézzük, azt tapasztaljuk, hogy az "egyszerű ember" a világ eseményeiből, vagy még inkább a politikai, gazdasági átalakulásból csak azt vette észre, hogy a győztes nemzet tagjából vesztesé vált, vagy fordítva. Másképpen kezdett működni a politikai rendszer, új gazdasági mechanizmus jött létre, és előfordult olyan helyzet, hogy az új határvonal meghúzásával más ország területén volt kénytelen élni. Ezek az emberek, bár elfogadták az "új haza" törvényeit, rendszabályait, és éltek mindennapi életüket, de nemzeti identitásukat, származásukat nem tudták, és nem is akarták megtagadni. Inkább vállalták a nemzeti kisebbség sorsát, esetleg az anyanemzettől való szeparálódást is.

A törvényes határok, a nemzetállamok megszülettek, kialakult az "Új Világrend". A könyv nem a fizikai határokkal foglalkozik, hanem vezérelvként azokat a határvonalakat próbálja meg definiálni, melyek szimbolikus választóvonalak, de mindenképpen embercsoportokat választanak el egymástól. A természetes környezetétől elszakított közösség tagjai élesen meghatározzák az idegent és a közülük valót, a "hazait". A szociálpszichológiában (Sherif és Schachter munkássága nyomán) jól ismerjük a folyamat belső dinamikáját. Ezáltal hosszú távon meg tudják őrizni identitásukat a külső, beolvasztást célzó hatásokkal szemben.

Felmerül a kérdés, van-e egyáltalán kulturális határ, amelyek mellett a tanulmányok szerzői hitet tesznek? Ha van, hogyan határozzuk meg? A könyv szerzői különböző típusú kulturális határok létét említik. Kulturális határnak tekintik a Rapport által Észak-Angliában és Guatemalában 1986-ban vizsgált utazó cigányok esetét, ahol a határ fizikailag nem is létezik, csak a nagy térbeli távolság, ami miatt a különböző csoportok aktuálisan egymásra gyakorolt hatás tekintetében diszjunktak nevezhetők, igaz, gyökereik egyazon kultúrából merítenek, és annak hagyományait meg is tartják. Eltér ettől a R. Frankenberg által vizsgált Wales és Anglia határán levő kis falunak a helyzete, ahol az emberek két kultúra hatása alatt élnek minden szeparáció nélkül, tehát itt a kulturális határ mintegy összefűzi a két kultúrát, gazdagítva ezzel a határ mentén élőket. Utolsó példa az első világháború után az Osztrák-Magyar Monarchiától Olaszországhoz csatolt Dél-Tirolban élő németek sorsa, akik egy másik kultúrába kerültek, elszakadva az anyanemzettől, idegenként élve új hazájukban.

Láthatjuk, hogy mennyire különböző esetekben írnak a szerzők kulturális határról. Igen nehéz feladat ezekről a gyakran ellentétesnek tűnő és különböző kultúrákban előforduló jelenségekről egységes definíciót adni, és tulajdonképpen ezzel a könyv adós is marad. Már az

is kérdés, hogy Afrika és Európa között van-e különbség. A szerzők felvetik a kontinensek közötti kulturális határok gondolatát is.

A könyv nagy hangsúlyt fordít arra, hogy meghatározza a különböző határtípusok terminológiáját, amelyet a különböző tanulmányok szerzői következetesen használjanak, ezáltal nyelvi értelemben tiszta helyzetet teremtsenek. A magyar határkutatókban is szerencsés lenne egy közös nyelv kidolgozása, amelyet minden kutatóműhely elfogadna és használna. Ez mindenképpen önálló, kreatív munkát kíván, hiszen az angol kifejezések a tükörfordítást nem mindig teszik lehetővé.

A szerkesztők ír szociálintropológusok, a belfasti Queen's University kutatói. A kötet az Ír Szociálintropológiai Társaság Kongresszusának anyagát tartalmazza, amelyet 1992-ben tartottak meg egy Carlingford nevű kis faluban Írország és Észak-Írország határán. A konferenciát erősen foglalkoztatták az Európában végbement gyors változások, melyek folyamán új határok születtek (például Jugoszlávia), államok szűntek meg (például Csehszlovákia), alakultak át, illetve határok tűntek el (például a Berliini Fal, a belnémet határ), vagy váltak átjárhatóbbá (például "a vasfüggöny" a magyar-osztrák határon).

A kötetben lévő tanulmányok vizsgálják mind az európai, mind az Európán kívüli határkérdéseket. Foglalkoznak a nyugat-afrikai határproblémával, a török-szír határon a török oldalon lévő Hatay-tartomány lakosságának sorsával, a "kettévágott" Pandzsáb életével, a történelem során sokat szenvedett német-francia határral, a portugál-spanyol, és különösen a főként szimbolikusan létező ír- és északír határral.

Az európai gondolkodástól eltér az afrikai emberek gondolatvilága, akik a természet által "kijelölt" természetes életterüket tekintik határuknak, és a politikai szerződések által kijelölt határokat kevésbé veszik figyelembe. Az őslakosság életmódját, kultúráját a törzsi keretek alapvetően megszabják, kapcsolatait meghatározzák. Ha az egyes törzsi csoportokat egy politikailag kialakított határ szétszakítja, akkor az az addig jól működő törzsi kapcsolatokat, az ott élők létét alapjaiban rengeti meg. Az Elizabeth Tonkin által ismerttetett tanulmányban Nyugat-Afrikában az államhatárok szeparációs jellege nem érvényesül súlyozottan, hiszen a sokszor nomád és törzsi keretekhez kötődő őslakosok napi mozgásuk, életük folyamán nem veszik azt figyelembe.

Ha közös elemet akarunk keresni az Európán kívüli országok tekintetében, akkor a hasonlóságot a gyarmati sors megszűnésében, annak körülményeiben kell keresnünk. Ide sorolható Joyce Pettigrew tanulmánya is a kettévágott Pandzsáb tartományról, melynek nyugati fele Pakisztánhoz, a többi része Indiához tartozik. A területen évszázadokon keresztül együtt éltek szikhek, hinduk, mohamedánok. A politikai átrendeződés következtében a vallások közötti különbségek kiéleződtek, és a kultúrák háborújához vezettek.

Izgalmas határkérdést vet fel a francia-német határon fekvő, kétszáz lakosú Leidingen falucska. A nemzeti identitás ma már erőteljesen jelen van a településen. A határvonal a falut 1815 óta szeli ketté. Ez a közigazgatási választóvonal nem bírt jelentőséggel egészen a második világháborúig. A falunak egy temploma és egy iskolája volt, amelyek egyaránt tartoztak mind a francia, mind a német oldalon élő emberekhez. A háború idején a francia kormány elhatározta, hogy saját településének épít egy templomot. Ezzel szeparációs folyamat vette kezdetét. Később iskolát is építettek, ami tovább fokozta a szeparációt. A határvonal családokat is kettévágott, volt, aki a német, volt, aki a francia oldalon harcolt. Ezek után halottaikat is külön temették. Ezzel teljes megosztottság alakult ki, amelyet a határok

megnyitásával nehezen lehet feloldani. Jó példa erre az az empirikus vizsgálat, melyben a szerző a német, illetve a francia oldalon lakó, mindkét nyelvet egyaránt beszélő diákokat gyűjtött össze családfa-kutatás céljából, s akik nem voltak hajlandók egymással kommunikálni, így a vizsgálat vezetője tolmácsolt közöttük.

William Kvanagh is visszanyúl a földrajzi és az antropológiai határ elkülönítésének kérdéséhez. A spanyol-portugál határon végezte vizsgálatait, ott is található olyan település, amelyet a határ ketté szel. Ott élő, vezető beosztású emberek nyilatkoztak arról, hogy a határ megszűnése a jólét romlásához vezetne, hiszen a kereskedelmi forgalom csökkenne, a munkaerő elvándorolna, ami a jelenlegi határmenti térség elnéptelenedéséhez vezethet.

Sokan úgy vélik, ha az Európai Közösség létrejön, csorbul a nemzeti identitás, amelyet a határok, még ha szimbolikusan is, de őriznek. Kérdéses, hogy a nagy keveredés hatására nem következhet-e be értékvesztés, vagy identitásvesztés. A határ szerepe sem jelent feltétlenül szeparációt. Gondoljunk csak a német-francia falu esetére, amely kiváló példa volt két nép együttélésére. A politikai helyzet és hozta létre a határ szeparációs funkcióját, illetve provokált új határértelmezést a lakosság körében, amelyet mostanra a fizikai határ hiánya sem tud feloldani.

A vallási megosztottság egyik klasszikus példája Årország és Észak-Årország esete, mint az Egyesült Királyság tagja. Érdekessége a helyzetnek, hogy az embereket általában megosztották, de az arisztokrácia, mely Amanda Shanks kutatásának tárgya volt, hirtelen a határ két oldalán találta magát, ugyanakkor kulturálisan és identitását tekintve teljes egységet alkot. Ugyanazokat az elválasztó kritériumokat, amelyek évszázadokon át szeparálták őket a társadalom más rétegeitől, jól megőrizték, ezáltal "érintetlenek" maradtak a vallási konfliktusokban.

Az ír határ különösen kényes pontja a brit politikának. Nagy pánikot idézett elő az a gondolat, hogy az Európai Közösség létrejöttével eltörlik az egyébként jól átjárható brit-ír határt. Viharfelhők gyülekeztek a Westminster fölött, amelyek nem akartak eloszlani. Az angolok úgy gondolták, hogy ez a törekvés sérti az ő nemzeti identitásukat.

Ez a gondolat egy magyar emberben minden bizonnyal mosolygást kelt, de jól érzékelteti azokat a feszültségeket, amelyek egy határ létehez, létrehozásához, átdefiniálásához vagy megszüntetéséhez fűződnek. Demonstrálja a határmenti emberek bizonytalanságát, a különböző kultúrák xenofóbiáját.

A könyv remekül érzékelteti ezeket a feszültségeket, betekintést nyújt az olvasónak az egyes kultúrák életébe, művészetébe, és az adott kultúra létrejötténél a határ szerepébe. Gyakran visszatér az a gondolat, hogy egy közösség számára a határ megszűnésével kérdéses lehet, hogy mennyire tudja megőrizni addigi értékeit, kapcsolatrendszerének addig működő elemeit.

(Hastings Donnan – Thomas M. Wilson: Border approaches. Anthropological perspectives on frontiers. University Press of America, Inc., 1994.)

Komóczi Mihály